

Розділ V. БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 93/94 0.91

Ю.В. Берестень, О.Л. Левін
(м. Дніпропетровськ)

НАРОДНИЙ ТРИБУН МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЙ МОЛОЧНОЇ – АБРАГАМ ТІССЕН

В статті всебічно проаналізовано життєвий шлях та громадська правозахисна діяльність лідера сільської бідноти менонітських колоній Молочної Абрагама Тіссена. Зазначені роль та місце колоніста в артикуляції соціально-економічних вимог соціальних низів громад менонітів.

Ключові слова: менонітська спільнота, лідер безземельних, соціальне розшарування.

В статтє всесторонне проаналізован жизненный путь и общественная правозащитная деятельность лидера сельской бедноты менонитских колоний Молочной Абрагама Тиссена. Определены роль и место колониста в артикуляции социально-экономических требований социальных низов общин менонитов.

Ключевые слова: менонитское сообщество, лидер безземельных, социальное расслоение.

The course of life and public activity of leader of the rural poor of Mennonites colonies of Suckling Abraham Thissen is comprehensively analyzed in the article. A role and place of colonist is certain in the articulation of socio-economic requirements of social bottoms of communities of Mennonites.

Keywords: Mennonites association, leader of landless, social stratification.

Постать Абрагама Тіссена – ватажка соціальних низів молочанських колоній 60–70-х років XIX ст. – є однією із самих суперечливих фігур історії менонітської спільноти Півдня України. Історія життя та соціальної боротьби А.Тіссена знайшла фрагментарне відображення на сторінках наукових розвідок закордонних вчених лише у контексті реконструкції процесів соціальної ентропії, які відбувались у відповідний період в громадах менонітів. Переважна більшість північноамериканських дослідників, як, наприклад, Г.Герц, Дж.Юррі, Д.Плетт, К.Кран негативно оцінювали правозахисну та організаційну діяльність колоніста в оформленні виступів соціальних низів проти олігар-

хічної верхівки колоній, підкреслюючи її руйнівний вплив на соціальну структуру та господарську систему молочанських громад¹. Відзначимо, що активна соціальна боротьба сільської бідноти під приводом А.Тіссена не вписувалася в традиційний історіографічний концепт історії менонітів, як досконало організованої спільноти вірних, що не зазнала деструктиву соціального розбрату на економічному ґрунті². Оминули своєю увагою визначну постать колоніста та його внесок в організацію соціального протистояння й вітчизняні дослідники³. Мета даної статті полягає у комплексному відтворенні головних етапів життя, визначенні ролі та місця А.Тіссена в оформленні соціально-економічних вимог та становленні руху соціальних низів менонітських громад.

Абрагам Тіссен – майбутній ватажок сільської бідноти Молочної – народився в 1839 р. в селищі Шенау Молочанського менонітського округу в родині дрібних землевласників Петра Тіссена та Маргарити Фрізен⁴.

При дослідженні біографії А.Тіссена, звертає на себе увагу той факт, що в різних історичних джерелах та фахових розвідках його називають мешканцем або колонії Шенау, або Ней-Гальштадт⁵. Докладний аналіз джерельної бази дає можливість розв'язати дану історіографічну проблему. Так, мешкаючи в колонії Шенау, меноніт був приписаний за ревізією, як це впливає зі документів, до селища Ней-Гальштадт – спеціалізованої колонії, де були оселені царським урядом ремісники⁶.

Мати Абрагама була донькою одного з лідерів «Малої громади» - релігійної конгрегації, яка відрізнялась від інших церковних громад менонітів ортодоксальним ультра консерватизмом, крайнім релігійним ригоризмом та надзвичайно суворими нормами церковної дисципліни, які визначали характер та специфічний формат особистого та громадського життя колоністів⁷.

Попри складне матеріальне становище, батьки Абрагама, були спроможними дати сину початкову освіту, яку майбутній лідер безземельних колоністів здобув у школі колонії Шенау. Під час навчання обдарований юнак не тільки вивчив повний курс традиційних шкільних дисциплін, але й самостійно опанував російську мову, що було справжнім нонсенсом серед консервативно налаштованих членів менонітських громад, які сповідували ідеологію мовного пуризму та ізоляціонізму.

Досягнувши шлюбного віку, молодий колоніст одружився з Агатою Гардер, донькою місцевого дрібного землевласника⁸. Поява родини змусила Абрагама активно зайнятися господарськими справами: обробітком власної земельної ділянки та вирощуванням сільськогосподарської продукції. Проте всі витрачені зусилля виявились марними – невеликий клаптик землі не задовольняв навіть самих елементарних матеріальних потреб родини, яка жила в злиднях⁹. Безвихідна господарська ситуація, в якій опинився А.Тіссен, була типовою для багатьох малоземельних мешканців колоній. Так, в середині 60-х р. XIX ст. в менонітських громадах Молочної нараховувалось понад 1500 родин сільської бідноти, які страждали від тотального малоземелля. Шалений попит на європейських ринках на зерно в 60-х рр. XIX ст. призвів до зростання орендних цін

на землю на внутрішньому ринку громад Молочної. Земля наприкінці 60-х рр. XIX ст. перетворилась на дефіцитний ресурс, який з кожним роком ставав менш доступним для малоземельних та безземельних прошарків населення молочанських колоній, прирікаючи їх на хронічний земельний голод.

Заможні верстви колоній в гонитві за надприбутками в рослинницький галузі почали розорювати резервні земельні фонди колоній, ліквідовуючи громадські випаси та встановлюючи платню за користування пасовищами для малоземельних і безземельних колоністів, проводячи відповідні рішення на сільських та волосних сходах, які повністю контролювали завдяки встановленому законом земельному цензу. Дані дії сільської олігархії провокували сільські низи колоній на чисельні соціальні виступи та протести. Серед безземельних прошарків менонітських громад дедалі популярнішими ставали гасла загального егалітарного земельного переділу всього резервного земельного фонду колоній, включаючи й землі соляного тракту й відповідні наділи заможних колоністів. Оскільки більша частина рішень, які регулювали поточну земельну ситуацію в колоніях, проводилась заможними верствами через сільські та волосні сходи, то біднота розпочала активну боротьбу за повноправну участь в діяльності даних органів місцевого самоуправління¹⁰.

Вирішальну роль у перетворенні пересічного малоземельного мешканця на справжнього лідера сільської бідноти менонітських колоній Молочної відіграли й неординарні особистісні риси: енергійність, цілеспрямована наполегливість, послідовна безкомпромісність, альтруїстична жертовність та невідкупність. В своїх промовах перед малоземельними колоністами та зверненнях до сільських та волосних адміністрацій Молочної А.Тіссен таврував заможні верстви за економічну дискримінацію бідних односельців, соціальний егоцентризм, демонстративне небажання розв'язати вкрай гостре земельне питання в інтересах сільської бідноти, систематичні порушення егалітарних принципів та морально-етичних настанов менонітського віровчення.

В 1869 р. молочанському борцю за права безземельного населення було запропоновано адміністрацією материнських колоній переселитися до кримської дочірньої колонії Іоганнесфельд (Токульчак). Очевидно, що в такий спосіб, олігархічна верхівка менонітських громад намагалася позбутися місцевого активіста та опозиціонера, який своєю правозахисною діяльністю та систематичною агітацією мобілізував та надихав на виступи сільських бідняків. Проте, дана спроба закінчилась повним фіаско. За свідченнями самого лідера безземельних колоністів, головною причиною, яка змусила його повернутися до материнських громад, був виданий урядовий указ, на підставі якого проводилось надання безземельним менонітам додаткових земельних наділів¹¹. Грошові інвестиції на освоєння нового наділу у Криму були непорівнянні з витратами на агротехнологічну культивуацію нової ділянки землі в молочанських колоніях, що підтверджувалось й самим колоністом: «...я не маю засобів переселитися на нову ділянку у Криму, але маю все-таки надію, що нам, обманутим, будуть нарізані наділи...»¹².

Вже 1870 р. А.Тіссен розпочав серед малоземельних та безземельних колоністів широкомасштабну агітаційну кампанію за організацію загального перерозподілу резервного земельного фонду материнських громад.

З метою ознайомлення широких верств населення зі власним поглядом на проблему малоземелля в колоніях, молодим колоністом була видана в 1871 р. власним коштом у видавництві Ульріх та Шульц в Одесі, невелика брошура під назвою: «Один лист до менонітів Бердянського повіту»¹³. В своєму полемічному творі колоніст виклав невеличкий історичний нарис проблеми, здійснивши докладний аналіз поточної на той час соціально-економічної та поземельної ситуації, обґрунтувавши законність вимог сільської бідноти щодо реалізації загального переділу резервного земельного фонду материнських громад. Фактично, в даній праці була змістовно накреслена широкомасштабна аграрна програма невідкладних правових, адміністративних та землевпорядкувальних заходів щодо поліпшення соціально-економічного становища малоземельного та безземельного населення, яка зводилась до проведення подушного переділу земельних фондів колоній.

Активна правозахисна діяльність А.Тіссена, його рішуча впевненість у правильності своїх поглядів, не лишилась не поміченою малоземельними та безземельними колоністами, які обирають колоніста в 1871 р. своїм уповноваженим представником. Останній повинен був офіційно захищати їх інтереси в різних державних установах: повітових та губернських по селянським справам при сутностях, судах, прокуратурі, міністерствах та відомствах. Отримавши широку підтримку абсолютної більшості представників сільської бідноти, колоніст розпочав бурхливу правозахисну діяльність.

Відзначимо, що релігійні традиції та звичаї менонітської спільноти зумовили арсенал засобів, форму та тактику боротьби малозабезпечених прошарків населення колоній під приводом А.Тіссена за здійснення програми земельного переділу в колоніях. Здебільшого вони реалізовувались у пасивних формах протесту – написанні та поданні до різних органів виконавчої влади чисельних скарг, прохань та пропозицій щодо поліпшення їх матеріального становища, бойкоту реалізації відповідних рішень та постанов сільських, волосних сходів та правлінь.

У перетворенні колоніста на лідера малоземельного населення Молочної стало в пригоді і знання російської мови, яке дозволило йому не тільки скласти відповідні скарги та клопотання, але й особисто спілкуватися з представниками повітової та губернської адміністрації, доносячи до них позицію соціальних низів щодо перспектив і шляхів вирішення земельного питання. Так, наприклад, 4 лютого 1872 р. А.Тіссеном та Я.Вінсом було надано таврійському губернатору А.Г.Рейттерну прохання, в якому, вони від імені своїх односельців звинуватили верхівку молочанських колоній у різних зловживаннях: встановленні пасовищних сервітутів, махінаціях з землями громадського фонду, хабарництві¹⁴. Одночасно, уповноважені виступили з засудженням практики міноратного спадкового розділу земельного наділу, яка продукувала майнову та соціальну нерівність.

У березні 1872 р. губернатор Таврійської губернії А.Г.Рейтерн отримав від колоніста черговий документ – «Доповідну записка довіреного від сімейств кляйнвїртів і безземельних менонітського братерства Бердянського повіту нейгальбштадтського селянина Абрагама Тіссена»¹⁵. Головну причину всіх своїх проблем безземельні колоністи, позицію яких презентував А.Тіссен, вбачали у протиправних діях заможних верств, які, чинили активний супротив проведенню землевпоряджувальних заходів з перерозподілу громадських земель. За свідченням самого колоніста, дана позиція заможних верств була продиктована «страхом позбавитися дешевої робочої сили»¹⁶.

Активна правозахисна діяльність А.Тіссена знайшла відповідний відгук серед соціальних низів менонітських колоній. Так, у колоніста досить швидко з'явилися свої щирі прибічники та вірні послідовники – колоністи Вінс із Блюменорту, Г. Ісаак із Гроссвейде, які розпочали агітаційну діяльність у своїх колоніях, мобілізуючи розпорошену по окремим поселенням сільську бідноту навколо колоніста та його програми розв'язання аграрного питання в молочанських громадах¹⁷.

У відповідь на шквал петицій та звернень соціальних низів колоній, ініційованих А.Тіссеном та його прибічниками на місцях, адміністрацією губернії було терміново вжито цілий комплекс невідкладних заходів, що мав на меті приборкати рух колоністських низів, який починав набирати значної сили та нових обертів. Так, в розпорядженнях таврійського губернатора А.Г.Рейтерна від 2 серпня 1872 р. № 1213, Опікунського Комітету від 17 липня 1872 р. № 3006 йшлося про правову необґрунтованість вимог сільської бідноти щодо реалізації загального переділу земельного фонду материнських колоній Молочної¹⁸. За свідченнями представників місцевої адміністрації, відповідні розпорядження влади тільки спровокували подальшу ескалацію соціального конфлікту між різними прошарками населення, оскільки безземельні не визнали їх правочинності¹⁹.

Розуміючи безперспективність розв'язання проблеми безземелля на місцевому рівні, беручи до уваги активний супротив місцевої адміністрації та заможних верств колоній, лідер сільської бідноти приймає рішення звернутися з проханням до міністерства державного майна, якому підпорядковувались в той час менонітські колонії Молочної. Вже в листопаді 1872 р. А.Тіссен виїхав до Санкт-Петербургу, де провів серію зустрічей з представниками різних державних установ: міністерства внутрішніх справ, міністерства державного майна, прокуратури. Під час персональних аудієнцій колоніст не тільки виклав позицію сільської бідноти колоній з аграрного питання, але й доклав значних зусиль щодо роз'яснення чиновникам пунктів власної програми стабілізаційних заходів й практичної необхідності реалізації загального перерозподілу всього земельного фонду колоній²⁰. Намагаючись перехопити ініціативу з рук заможних верств, які надіслали до столиці власних емісарів, від імені малоземельних колоністів А.Тіссен звернувся з відповідним проханням й до Олександра II. Докладний аналіз даного документу дає підстави стверджувати, що радикалі-

зація вимог соціальних низів була своєрідною емоційною реакцією на організацію заможними верствами колоній міграції до заградівських поселень. Впровадження жорстких майнових критеріїв відбору кандидатів на переселення на землі дочірніх колоній значно обмежило масштаби участі в даному соціальному проекті сільської бідноти колоній та активізувало їх виступи²¹.

Повернення колоніста зі столиці імперії спровокувало новий рецидив масових заворушень серед малоземельного населення колоній, яке було переконане у законності власних вимог і підтримці їх домагань з боку держави. Загальна ситуація в колоніях ускладнювалась поширенням серед сільської бідноти протестів проти правового оформлення пасовищних сервітутів, які стимулювали проведення демонстративних акцій непокори та самочинні дії, що паралізували адміністративну та судову систему громад колоністів²². Абрагам Тіссен провів в колоніях низку зустрічей з представниками сільської бідноти, на яких запевняв їх у правочинності вимог, законності організації масового опору не правочинним діям сільської та волосної адміністрацій, практичній доцільності продовження соціальної боротьби до переможного закінчення, що, в кінцевому підсумку, призвело до нового витку соціального протистояння, зруйнувавши хиткий баланс сил.

В січні 1973 р. Абрагам на підставі вироків сходів сільської бідноти, змушений був їздити у відрядження до м. Одеси, де тоді знаходився Опікунський Комітет, якому підпорядковувались всі німецькі колонії півдня Російської імперії. Черговий візит до чиновників Опікунського Комітету не приніс очікуваних результатів, оскільки останні визнали хибними та незаконними всі вимоги та проекти щодо подушного розподілу землі безземельного населення. Відзначимо, що на артикуляцію вимог сільської бідноти менонітських громад Молочної в непрямий спосіб вплинула й агітація російських народників, загальні гасла та ідеї яких були суголосні соціальним настроям та сподіванням безземельного загалу колоній.

Усвідомивши неможливість практичного розв'язання земельного питання в менонітських громадах шляхом егалітарного перерозподілу всього земельного фонду серед всіх мешканців колоній, А.Тіссен все більше схиляється до ідеї організації масової еміграції сільської бідноти з Російської імперії до Сполучених Штатів Америки та Канади. Більша частина сільських низів схвально відгукнулася на еміграційні заклики колоніста, втративши останню надію отримати довгоочікувану земельну ділянку в материнській метрополії²³.

Беручи до уваги, роль та місце колоніста в процесі артикуляції вимог соціальних низів, організаційного оформлення їх опозиції заможним верствам, представники губернської адміністрації вирішили піти на застосування репресивних заходів. Так, на початку 1873 р. таврійський губернатор у своєму зверненні до таганрозького окружного прокурора висловився на користь порушення проти А.Тіссена кримінальної справи. Вже 5 травня 1873 р. на підставі санкції прокурора Таганрозького округу лідер безземельних був заарештований та кинутий у місцеву в'язницю²⁴. Проте, арешт А.Тіссена спровокував масові

заворушення сільської бідноти молочанських колоній, яку змусили місцева влада відмовитись від силового сценарію та піти на тимчасові поступки. Так, у червні 1873 року колоніста було звільнено з-під арешту на поруки місцевим мешканцям та підписку про невиїзд з теренів колоній²⁵. Очевидно, що в такий спосіб адміністрації молочанських громад намагалась локалізувати діяльність колоніста, обмеживши її тільки материнськими колоніями. Проте, повернення лідера безземельних до колоній перекреслило всі розрахунки та сподівання керманців громад менонітів, повітової та губернської адміністрації, оскільки сам факт звільнення колоніста з-під варті продемонстрував соціальним низам слабкість позиції влади, що надало нового потужного імпульсу боротьбі бідноти за землю. Так, малоземельні мешканці колоній Ландскроне, Гіршау, Тігервейде, Вернерсдорф, Фірстенвердера, Клефельда, Тігенгагена, Фюрстенау, Бломштейн звернулись до губернських органів влади з черговими проханнями та вимогами земельного переділу²⁶. За аналогічним сценарієм розвивались події і в решті населених пунктів менонітських волостей Молочної. Ситуація в черговий раз загрожувала вийти з-під контролю місцевих органів виконавчої влади.

Активізація агітаторської діяльності А.Тіссена спричинила серед менонітського загалу Молочної справжню паніку, яка переросла у масштабний ескапістський психоз, викликаний оприлюдненими планами царського уряду щодо запровадження в менонітських громадах військової повинності. Представники губернської адміністрації висловили занепокоєння тим фактом, що колоніст своєю діяльністю в колоніях провокував «не тільки безладдя, але і загальне хвилювання з огляду теперішнього бродіння умів із приводу виїзду з Росії до чужих країв»²⁷. Таким чином, новий арешт колоніста став питанням часу. Місцева влада організувала тотальний адміністративний нагляд за діяльністю колоніста в молочанських громадах. Проте, губернська влада вирішила діяти в даному питанні вкрай обережно, беручи до уваги ймовірні наслідки дестабілізації соціальної ситуації в молочанських громадах. За розпорядженням губернатора повітові та волосні чиновники почали збирати на лідера сільської бідноти компрометуючі матеріали, які засвідчували його протиправну діяльність, дискредитуючи його персонально і рух сільської бідноти в цілому. Мирському посереднику Падейському вдалося встановити низку фактів, які свідчили про порушення колоністом окремих положень закону. Так, у середині 1873 року Абрагам Тіссен пред'явив мешканцю колонії Орлов Мартенсу документ, складений російською мовою, який начебто підтверджував, що Тіссен є урядовим агентом та діє відповідно до розпоряджень сенату. За свідченнями Мартенса, колоніст здійснив поїздку до м. Таганрогу, де мав зустріч з окружним прокурором, що було прямим порушенням невиїзного режиму колоніста²⁸. Такий протизаконний крок лідера безземельних завдав шкоди його репутації в очах менонітської спільноти, яка вимагала від своїх віруючих бути принципово вірним даному слову за будь-яких обставин.

В квітні 1874 р. під час перебування в менонітських колоніях Молочної генерал-ад'ютанта Е.І.Тотлебен видав наказ, на підставі якого А.Тіссена було

видалено з менонітських колоній та Південної Росії²⁹. Дане рішення царського чиновника варто розглядати як своєрідну поступку заможним верствам материнських колоній, які прагнули позбутися в будь-який спосіб присутності малоземельного активіста в своїх громадах, про що неодноразово повідомляли представників державних установ Бердянського повіту та особисто генерала під час його візиту до колоній.

У травні 1874 р. Абрам Тіссен за вироком суду був засланий у адміністративному порядку на постійне місце проживання до Жиздринського повіту Калузької губернії³⁰. Час заслання став справжнім випробуванням для колоніста, якому складно було пристосуватись до нових обставин та умов життя в російській глибинці. Як випливає з історичних джерел, лідеру безземельних на засланні хронічно бракувало харчів, теплої одягу, палива, оскільки він утримувався власним коштом. Колоніст, з огляду на масову еміграцію населення менонітських громад до Сполучених Штатів Америки та Канади, складні умови заслання та відсутність реальної життєвої перспективи починає розмірковувати над доцільністю втечі з під-варти.

Вже 19 квітня 1876 р. колоністу вдалося підкупити наглядача і втекти з заслання. Він виїхав спочатку до Західної Європи, а потім й до північної Америки³¹.

В Сполучених Штатах лідер сільської бідноти Молочної оселяється на теренах колонії Янцен у штаті Небраска, яка була заснована вихідцями з менонітських колоній Російської імперії. Проживаючи в новому поселенні, він вступає до «Малої громади» – менонітської конгрегації, яка була заснована його предками. В Америці А.Тіссен бере вдруге шлюб. Його обраницею стала Ганна Хільдебрант, донька заможного меноніта, колишнього мешканця колонії Блюмштейн і члена молочанської «Малої громади» Петера Хільдебрандта³². Одруження суттєвим чином змінило на краще матеріальне і фінансове становище колоніста. В колонії Янцен він впродовж 10 років займався господарськими та комерційними справами власної родини. Знаходячись у вимушеній імміграції, колоніст не полишає перейматися поточними справами та проблемами поземельного облаштування молочанського малоземельного загалу: веде активне листування зі своїми прибічниками, які на той час мешкали на теренах материнських громад. Так, активними кореспондентами А.Тіссена були малоземельні мешканці Герхард Дік, Іоган Берг, яким колоніст надсилав брошури та власні прокламації, де обґрунтовував законність вимог колоністів та закликав сільську бідноту до продовження боротьби за свої права³³. Проте, його агітаційна діяльність вже не мала значного суспільного розголосу, оскільки значна частина безземельного населення емігрувала до Північної Америки, суттєвим чином звузивши соціальну базу руху в материнській метрополії. Крім того, Тіссен як визнаний лідер, вже не користувався широкою підтримкою сільської бідноти, яка зазнала якісних та кількісних соціально-економічних трансформацій. Значна частина безземельного населення перетворилась завдяки реалізації чисельних соціальних проєктів материнських громад на дрібних земельних власників, які на власному досвіді переконалися в неефективності

організації масових виступів та заворушень. Більша частина цих господарів, очікуючи на чергове кредитування з боку громадських фондів материнських колоній, демонстрували повну лояльність до влади та існуючої соціально-економічної моделі організації менонітської спільноти, відкидаючи саму ідею активної соціальної боротьби. Ці соціально-економічні зміни з самого початку прирікали нову правозахисну місію А.Тіссена на провал.

В 1886 р. у зв'язку з черговим спалахом соціального протистояння в материнських колоніях, який був викликаний новим ажіотажем навколо переселення до нових дочірніх поселень, колоніст приймає непросте для себе рішення про повернення на Батьківщину. Він надсилає через російського посла у м. Вашингтоні прохання на ім'я Олександра III, в якому всебічно обґрунтовував причини через які він змушений був покинути терени країни в 1876 р. та доводив доцільність свого повернення на терени молочанських колоній³⁴.

Восени 1886 року А.Тіссен прибув до Берліна, звідки надіслав на адресу всіх сільських правлінь Молочної брошуру під назвою «Становище німецьких колоністів в Росії», в якій закликав мешканців менонітських і німецьких колоній до активної імміграції до Сполучених Штатів Америки та висловлював критичні зауваження щодо внутрішньополітичного курсу чинної владі стосовно іноземних колоністів³⁵.

В жовтні 1886 р. колоністу вдалося без офіційного дозволу відвідати м. Санкт-Петербург, де ним була проведена низка зустрічей з представниками профільних міністерств та відомств, під час яких колишній лідер сільської бідноти, наполягав на доцільності організації нового земельного переділу в материнських колоніях, незважаючи на вже прийняті законодавчі заходи з даного питання. З метою захисту майнових прав безземельного населення та популяризації власної аграрної програми земельного переділу А.Тіссен розгорнув у місцевій періодичній пресі широкомасштабну агітаційну кампанію. Рупором його громадської позиції стала німецькомовна газета «Санкт-Петербург Герольд», на шпальтах якої ним за власні кошти були розміщені відповідні агітаційні статті та матеріали. У своїх листах до вчителя центрального училища колонії Орлов Генріха Унру та мешканця колонії Фюрстенау Андрія Левена Абрагам Тіссен, скаржився на відсутність достатніх фінансів для продовження активної кампанії у пресі³⁶.

З метою з'ясування настроїв сільської бідноти Молочної, колоніст всередині листопада 1886 р. виїжджає зі столиці до Гальбштадта. Проте розгорнути чергову агітаційну кампанію в материнській метрополії йому не вдалося. Місцева влада, не очікуючи на новий спалах соціального протистояння, викликаного діяльністю агітатора, 17 листопада 1886 р. заарештувала та ув'язнила колоніста в в'язниці міста Токмак. Відразу після арешту в справу А.Тіссена втрутився американський консул, який своїх листах до повітових та губернських чиновників, вимагав негайного звільнення останнього³⁷. Після активного листування консула, на початку 1887 р. А.Тіссена було звільнено та від суворим наглядом доставлено до м. Одеси, звідки він виїхав до США. Останні

обставини суттєвим чином позначились на здоров'ї колоніста, який незабаром в 1889 помер у колонії Янцен в Небрасці. Його активна громадська правозахисна діяльність відіграла значну роль в трансформації соціальної структури менонітської спільноти Півдня України та організаційному становленні масового руху сільської бідноти в 60–80-х рр. XIX ст.

¹ *Goerz H. Die Molotschnaer Ansiedlungen. Etnstehung, Entwicklung und Untergang. / H. Goerz. – Steinbach, Man.: Echo-Verlag, 1951. – 210 S.; Urry J. None but sains: The transformation of Mennonite life in Russia, 1789–1889. / J. Urry. – Winnipeg, Manitoba: Hyperion Press Limited, 1989. – 328 p.; Plett D. Saints and sinner. / D. Plett. – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999. – 351 p.; Krahn C. Abraham E. Tissen/ C. Krahn // Mennonite Life. – 1964. – April. – P. 77.*

² *Urry J. None but sains: The transformation of Mennonite life in Russia, 1789–1889. / J. Urry. – Winnipeg, Manitoba: Hyperion Press Limited, 1989. – p. 204; Plett D. Saints and sinner. / D. Plett. – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999. – p. 128.*

³ *Бєлікова М. В. Менонітські колонії Півдня України (1789–1917 рр): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 / ЗНУ. / М. В. Бєлікова. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.; Захарченко Т. К. Соціокультурний розвиток німецьких та менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX століття): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02 ДНУ. / Т. К. Захарченко. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.*

⁴ *Plett D. Saints and sinner. / D. Plett. – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999. – p.128.*

⁵ *Plett D. Saints and sinner. / D. Plett. – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999.– p.128.*

⁶ Державний архів в автономній республіці Крим (далі ДААРК).– Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 3088. – Арк.3.

⁷ *Бєзносова О. Малая община /Бєзносова О. // Немцы Украины. Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии „Немцы России”. – Вып. 7. – М., 2002. – С. 133-134.*

⁸ *Plett D. Saints and sinner. / D. Plett. – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999. – p.128.*

⁹ ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 745.- Арк.4.

¹⁰ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 5548. – Арк.133.

¹¹ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк.29.

¹² ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк.29–30.

¹³ *Thissen A. Ein Brief nur für die Mennoniten im Berdjanischen Kreise./A. Thissen. – Odesa: Druck von Ulrich & Schulze, 1872. – 26 S.*

¹⁴ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 5548. – Арк.62.

¹⁵ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1325. – Арк.25–27.

¹⁶ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1325. – Арк.26.

¹⁷ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1166. – Арк.95.

¹⁸ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1166. – Арк.94зв.

¹⁹ Там само.

²⁰ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1325. – Арк. 95.

²¹ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1325. – Арк. 38.зв.

²² ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк. 2.

²³ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк. 18.

²⁴ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 5548. – Арк. 250–250зв.

²⁵ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк. 24.

- ²⁶ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 5548. – Арк.277–298.
- ²⁷ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк.31 зв.
- ²⁸ ДААРК. – Ф. 44. – Оп.1. – Спр. 1519. – Арк.35.
- ²⁹ *Plett D. History and Events. / D. Plett.* – Altona, Manitoba: D.W.Friesen & Sons Ltd, 1982. – р. 68.
- ³⁰ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 1–2.
- ³¹ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 171.
- ³² *Plett D. Saints and sinner. / D. Plett.* – The Kleine Gemeinde in imperial Russia 1812 to 1875., 1999. – р.129.
- ³³ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 7.
- ³⁴ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 2.
- ³⁵ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 3–8.
- ³⁶ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк. 19–19зв.
- ³⁷ ДААРК. – Ф. 26. – Оп.2. – Спр. 2213. – Арк.50.